

УДК 378: 347.51

<https://doi.org/10.34142/23121661.2021.33.14>orcid.org/0000-0003-2727-5357

© Новіков Д.О., 2021

orcid.org/0000-0002-7578-0043

© Поляков А.О., 2021

Д.О. НОВІКОВ, А.О. ПОЛЯКОВ**ЮРИДИЧНЕ РОЗУМІННЯ ФАБРИКАЦІЇ
ТА ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ЯК ФОРМ ПОРУШЕННЯ
АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ****D. NOVIKOV, A. POLYAKOV****LEGAL UNDERSTANDING OF FABRICATION
AND FALSIFICATION AS FORMS OF
VIOLATION OF ACADEMIC INTEGRITY**

Анотація. Автори визначають юридичне розуміння фабрикації та фальсифікації як форм порушення академічної доброчесності, що зменшують цінність наукової й освітньої діяльності, продукують зниження довіри до дослідницької роботи. Зазначається, що фабрикація та фальсифікація характеризуються складністю їхнього виявлення та доказування, визначення фабрикації та фальсифікації, наявні в Законі України «Про освіту», не чіткі, розпливчасті, що створює перепони для виявлення цих форм порушення академічної доброчесності та притягнення винних осіб до академічної відповідальності. Автори пропонують розуміти під фабрикацією свідоме використання в наукових та/або навчальних роботах штучних даних і відомостей, здійснення посилання на невідповідні й неактивні джерела інформації, зазначення в тексті дослідження неопублікованих та непідтверджених позицій, думок, ідей інших авторів. Натомість фальсифікацію автори пропонують визначити як свідому заміну даних і відомостей власного дослідження або дослідження інших науковців у власних наукових та/або навчальних роботах, викривлення дослідження та його апробації, приховування результатів дослідження, викривлення тексту джерела інформації. Автори переконані, що виявлення фабрикації та фальсифікації, зокрема в наукових дослідженнях, має ґрунтуватися на унормованій процедурі фахового дослідження експертами за напрямом наукової роботи. Авторами пропонується закріпити в Постанові Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167 «Про присудження ступеня доктора філософії» після проходження перевірки тексту дисертації на наявність академічного плагіату за допомогою програмного забезпечення обов'язкову процедуру експертного оцінювання тексту дисертації на наявність порушень академічної доброчесності, зокрема фабрикації та фальсифікації із винесенням відповідного висновку, який долучається до дисертації та без якого неможливо провести захист дисертації в спеціалізованій вченій раді закладу вищої освіти.

Ключові слова: академічна доброчесність, фабрикація, фальсифікація, авторське право, академічний плагіат, академічна відповідальність.

Аннотация. Авторы раскрывают юридическое понимание фабрикации и фальсификации как форм нарушения академической добросовестности, которые уменьшают ценность научной и образовательной деятельности, приводят к снижению доверия к исследовательской работе. Указывается, что фабрикация и фальсификация характеризуются сложностью их выявления и доказывания; определения фабрикации и фальсификации, имеющиеся в Законе Украины «Об образовании», не четкие, расплывчатые, что создает препятствия к выявлению этих форм нарушения академической добросовестности и привлечения виновных лиц к академической ответственности. Авторы предлагают понимать под фабрикацией сознательное использование в научных и/или учебных работах искусственных данных и сведений, указание ссылки на неподходящие и неактивные источники информации, указание в тексте исследования неопубликованных и неподтвержденных позиций, мнений, идей других авторов. В свою очередь, фальсификацию авторы предлагают определить как сознательную замену данных и сведений собственного исследования или исследований других ученых в собственных научных и/или учебных работах, искривление процесса исследования и его апробации, сокрытие результатов исследования, искривление текста источника информации. Авторы убеждены, что обнаружение фабрикации и фальсификации, в частности в научных исследованиях, должно основываться на нормативной процедуре профессионального исследования экспертами по направлению научной работы. Авторами предлагается закрепить в Постановлении Кабинета Министров Украины от 06 марта 2019 г. № 167 «О присуждении степени доктора философии» после прохождения проверки текста диссертации на наличие академического плагиата с помощью программного обеспечения обязательную процедуру экспертной оценки текста диссертации на наличие нарушений академической добросовестности, в том числе фабрикации и фальсификации с вынесением соответствующего заключения, которое приобщается к диссертации и без которого невозможно провести защиту диссертации в специализированном ученом совете учреждения высшего образования.

Ключевые слова: академическая добросовестность, фабрикация, фальсификация, авторское право, академический плагиат, академическая ответственность.

Abstract. The authors outline the legal understanding of fabrication and falsification as forms of violation of academic integrity, which reduce the value of scientific and educational activities, produce a decrease in confidence in research. It is pointed out that fabrication and falsification are characterized by the complexity of their detection and proof, the definition of fabrication and falsification, available in the Law of Ukraine «On Education» is not clear, vague, which creates obstacles to identifying these forms of violation of academic integrity and prosecution. The authors propose to understand the fabrication of conscious use in scientific and/or educational work of artificial data and information, reference to inappropriate and inactive sources of information, indication in the text of research unpublished and unconfirmed positions, opinions, ideas of other authors. Instead, falsification is suggested by the authors as a deliberate replacement of data and information of own research or research of other scientists in their own scientific and/or educational work, distortion of the research process and its approbation, concealment of research results, distortion of the source text. The authors are convinced that the detection of fabrication and falsification, in particular, in scientific research should be based on the standardized procedure of professional research by experts in the field of scientific work. The authors propose to enshrine in the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 6, 2019 № 167 «On awarding the degree of Doctor of Philosophy» after passing the text of the dissertation for academic plagiarism using software mandatory procedure for expert evaluation of the dissertation for violations of

academic integrity, including fabrications and falsifications with the issuance of an appropriate conclusion, which is attached to the dissertation and without which it is impossible to defend the dissertation in the specialized academic council of the institution of higher education.

Key words: academic integrity, fabrication, falsification, copyright, academic plagiarism, academic responsibility.

Постановка проблеми. Підвищення якості вищої освіти вимагає визначення конкретних правових механізмів, здатних спонукати учасників освітнього процесу до відкритої та добросовісної взаємодії. Така взаємодія має ґрунтуватися на засаді самостійності виконання навчальних завдань та наукових робіт здобувачами й науковцями. Проте практика освітнього процесу, що склалася в Україні за роки незалежності, сформувала середовище, у якому несамостійне виконання навчальної та наукової роботи є поширеним і прийнятним явищем. Прояви академічної недобросовісності різного роду роблять неможливим формування в здобувачів необхідних компетентностей для їхньої подальшої ефективної роботи за спеціальністю. Передусім численною в освітньому процесі є такий вид порушення академічної добросовісності, як академічний плагіат. Це є найбільш очевидна форма порушення академічної добросовісності, до якої найчастіше вдаються здобувачі та, на жаль, і науково-педагогічні працівники, про що свідчать експертні висновки Комітету з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Варто зазначити, що академічний плагіат вважається однією з найбільш поширених форм порушення академічної добросовісності, зокрема, через відносну легкість його виявлення. Для пошуку академічного плагіату розроблена значна кількість програмного забезпечення (наприклад Unicheck, Plagiarism Checker), що дозволяють виявити академічний плагіат у тексті наукової та навчальної роботи. Проте існують більш сховані форми порушення академічної добросовісності, які від того не є менш небезпечними, адже не дають змоги швидко встановити факт порушення академічної добросовісності та потребують більше часових витрат і фахових знань. До таких форм порушення академічної добросовісності належать фабрикація та фальсифікація наукових і навчальних досліджень. Складність виявлення фабрикації та фальсифікації потребує встановлення їхнього чіткого юридичного розуміння для подальшої розробки ефективного правового механізму їхньої ліквідації в науковій та освітній діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика юридичного розуміння порушень академічної добросовісності знайшла відтворення у вітчизняній правовій науці. Здебільшого науковці звертаються до дослідження співвідношення академічної добросовісності та академічної відповідальності (цьому питанню присвятили увагу О. Осьмак, В. Рудик, В. Сапіга, Я. Тицька, В. Хоменко), а також розглядають юридичні аспекти академічного плагіату як форми порушення

академічної доброчесності (цей аспект був досліджений Ю. Батан, В. Зуєвою, Г. Ульяною, О. Харитоновною). Натомість проблематика фабрикації та фальсифікації як форм порушення академічної доброчесності не висвітлена у вітчизняній юридичній науці.

Формулювання мети статті. Мета цієї статті полягає в окресленні юридичного розуміння фабрикації та фальсифікації як форм порушення академічної доброчесності.

Виклад основного матеріалу статті. Частина 4 ст. 42 Закону України «Про освіту» закріплює дефініції фабрикації та фальсифікації як форм порушення академічної доброчесності. Фабрикація визначена як «вигадання даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях», а фальсифікація як «свідома зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень» [1]. Як бачимо, провідною особливістю фабрикації та фальсифікації є формування недостовірних даних дослідницької або навчальної роботи. Різниця між фабрикацією та фальсифікацією відповідно до понять, наведених у ч. 4 ст. 42 Закону України «Про освіту», вбачається в тому, що фабрикація пов'язана зі створенням (вигаданням) даних чи фактів, а фабрикація – з їхньою модифікацією. Незрозумілим у контексті сутності фабрикації виглядає те, що будь-яка дослідницька та навчальна діяльність пов'язана із творчим процесом, який передбачає певний елемент вигадання, а пріорі нового. Щодо фальсифікації, то варто зауважити, що в науковій та освітній діяльності завжди відбувається свідомий процес модифікації створеної раніше інформації, адже результати досліджень і навчання не можуть не бути пов'язані з попередніми науковими й навчальними роботами. Відповідно, можемо констатувати обмеженість та юридичну невизначеність дефініцій фабрикації та фальсифікації в чинному законодавстві.

Мав додати цій визначеності Лист Міністерства освіти і науки України від 23.10.2018 «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти» (далі – Лист МОН), у якому на підставі результатів досліджень у межах, зокрема, міжнародних проєктів та наукових студій була здійснена спроба розтлумачити основні поняття у сфері академічної доброчесності.

Щодо змісту поняття фабрикації з Листа МОН можна виокремити таке зауваження: «у роботах (наукових і навчальних) нерідко наводяться дані про експерименти, емпіричні дослідження, вимірювання, розрахунки, опитування, інші види досліджень та їхню апробацію, які насправді не виконувалися» [2]. Також у Листі МОН наводяться такі дефініції фабрикації, що наявні в зарубіжних дослідженнях: «побудова та/або додавання даних, спостережень чи характеристик, які ніколи не отримували в процесі збирання даних або під час виконання експериментів» (Університет штату Пенсільванія); «штучне створення наборів даних чи результатів та їхня публікація чи надання інформації

про них як про результати справжніх досліджень» (Офіс доброчесності досліджень Департаменту охорони здоров'я та соціального забезпечення США); вигадування результатів досліджень (видавництво «Шпрингер») [2]. Звідси можемо зазначити, що фабрикація переважно має прояв у апробаційній частині дослідження, коли від ученого або здобувача вимагається для підтвердження результатів виконати певні емпіричні дослідження (експерименти, вимірювання, розрахунки, опитування тощо). У цьому разі емпіричне дослідження фактично не проводиться, не отримуються реальні дані та відомості: вони штучно формуються та видаються за справжні, але на їхній підставі підтверджується певна наукова гіпотеза. У процесі фабрикації штучні дані та відомості можуть використовуватися разом із справжніми, наприклад, для посилення слабкої позиції автора щодо його наукової гіпотези.

Так само фабрикацією, на наше переконання, варто визнавати випадки, коли в наукових або навчальних роботах наявне посилання на відомості, які джерело насправді не містить. Це можливо й у суто теоретичних роботах, коли певна думка цитованого автора в тексті його наукової праці відсутня, але науковець або здобувач для підтвердження власної позиції наводить цитату, якої не існує, чи цитату з іншого дослідження. Як зауважують зарубіжні колеги, «якщо ви хочете процитувати автора, знайдіть його оригінальний твір. В іншому випадку ви маєте визнати, що цитата пасивна, і ви маєте цитувати джерело, яке ви насправді використовували» [3]. Маємо погодитись із Ф. Пекоріно, що до фабрикації належить «наявність у переліку джерел робіт, які безпосередньо не використовуються в навчальній роботі; посилання на вигадані джерела інформації або навмисне посилання не на справжнє джерело; приписування іншим особам текстів, думок чи ідей, яких вони не висловлювали чи не публікували» [4]. Додамо також, що у випадку цитування електронного джерела фабрикацією варто визнавати свідоме посилання на лінк, який вже не є активним. Це може бути зроблене дослідником або здобувачем із метою використання штучних результатів досліджень без можливості їх перевірити через недоступну вебсторінку, на якій розміщувалася певна інформація.

Лист МОН розкриває зміст поняття «фальсифікація» таким чином: «автори вносять зміни до результатів досліджень або приховують окремі результати з метою позбавлення від даних, що спростовують або не підтверджують гіпотези, які вони захищають, висновки, які вони роблять, тощо» [2]. Зарубіжні дослідження, наведені в Листі МОН, під фальсифікацією як формою порушення академічної доброчесності розуміють «зміну результатів досліджень (даних) або пропуски в них для підтвердження тверджень, гіпотез, інших даних тощо» (Університет штату Пенсільванія); «маніпулювання матеріалами досліджень, обладнанням чи процесами, а також зміни чи пропуски даних чи результатів таким чином, що дослідження будуть неточно відтворені в

публікації про них» (Офіс доброчесності досліджень Департаменту охорони здоров'я та соціального забезпечення США); «маніпулювання результатами досліджень для створення помилкового уявлення» (видавництво «Шпрингер») [2]. Можна помітити, що, на відміну від фабрикації, у процесі фальсифікації відбувається свідомо заміна фактів і відомостей власного дослідження або дослідженнях інших науковців. Відбуватися це може в межах емпіричних досліджень, коли результати експерименту, вимірювання, розрахунків, опитування тощо були викривленні для доведення наукової гіпотези. Також це стосується випадків, коли викривленню піддається сам процес дослідження (свідомо обирається хибна або застаріла методика; підбір фокус-груп та матеріалів для проведення дослідження свідомо підводиться під досягнення необхідного результату; програмні інструменти, інше обладнання та алгоритми підрахунку свідомо налаштовані для безумовного формування необхідних даних і відомостей і т. п.). А. Зітман вважає, що фальсифікація можлива у випадку, коли для доведення наукової гіпотези конкретні факти й відомості приховуються та свідомо не враховуються [5].

У теоретичних дослідженнях фальсифікація більшою мірою ніж в емпіричних може виявитися у вигляді викривлення первинного джерела шляхом переписування тексту іншими словами, заміни символів у літерах, множинного перекладу за допомогою програмних або мережних інструментів. Водночас ідеї, позиції, думки первинного дослідження залишаються незмінними, а лише набувають іншої форми для обходу програми перевірки на виявлення академічного плагіату. Як приклад наведемо цитату з дослідження одного з авторів цієї статті, а потім перетворимо її декількома способами без трансформації фактичного змісту.

Оригінальна цитата: «Закон № 540-ІХ закріпив у КЗпП антисоціальні положення щодо вилучення з поняття трудового договору вказівки про правила внутрішнього трудового розпорядку (разом із тим, дистанційний працівник ним взагалі не підпорядковується), надав антиконституційну можливість роботодавцю змінювати істотні умови праці без згоди дистанційного працівника» [6, с. 102].

Фальсифікація шляхом переписування з використанням синонімів та перестановки слів: «У Законі № 540-ІХ, яким були внесені зміни до Кодексу Законів про працю України, зафіксовані норми, що мають антисоціальну спрямованість, через які із дефініції трудового договору вилучається положення щодо ВТР, хоча працівники, котрі працюють дистанційно, і так виведені зі сфери їхньої дії, чим порушується Конституція України, адже роботодавець отримує нагоду трансформувати без згоди телепрацівника його умови праці, які є істотними».

Фальсифікація шляхом множинного перекладу за допомогою Google-перекладача (українська мова – англійська мова – італійська мова – українська мова з редагуванням): «Закон № 540-ІХ, що санкціонував асоціальні положення Трудового кодексу, вилучає з концепції трудового договору норму щодо правил внутрішнього трудового розпорядку (однак віддалені працівники на них взагалі не поширюються), дав можливість неконституційним шляхом роботодавцю змінювати значущі умови праці без згоди віддаленого працівника».

Як бачимо, у позиції вченого, викладеній в оригінальній цитаті, та її фактичному описі, окрім форми відображення нічого не змінилося ні у випадку переписування, ні у випадку множинного перекладу. Однак відбулося запозичення позиції автора без належного цитування для привласнення його думки фальсифікатором тексту. До речі, фальсифікація змісту тексту є не лише порушенням академічної доброчесності, але й авторського права. Згідно зі ст. 439 Цивільного кодексу України «автор має право протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню або іншій зміні твору чи будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі та репутації автора, а також супроводженню твору без його згоди ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо» [7], а також відповідно п. 6 ч. 3 ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права» «виняткове право автора (чи іншої особи, яка має авторське право) на дозвіл чи заборону використання твору іншими особами дає йому право дозволяти або забороняти: переробки, адаптації, аранжування та інші подібні зміни творів» [8].

На практиці виявлення розглянутих вище випадків фабрикації та фальсифікації в дослідженнях є дуже важким і витратним процесом, який передбачає наявність чіткої унормованої процедури та фахових знань в особи, яка уповноважена здійснювати перевірку наукової праці. Маємо відзначити, що в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди згідно з наказом № 49-од від 26.02.2021 «Про затвердження Інструкції про порядок перевірки дисертацій аспірантів і докторантів на наявність академічного плагіату», окрім програмних засобів виявлення академічного плагіату в дисертаційних роботах, застосовується експертне дослідження тексту дисертації фахівцями за напрямом дослідження. Під час здійснення такого експертного дослідження фахівці мають відповісти, зокрема, на такі запитання: «Чи мала місце фальсифікація технічної перевірки?», «Чи наявний у дисертації академічний плагіат у формі перефразування (відтворення ідей інших авторів без дослівного копіювання, але без дозволу автора й без здійснення посилання)?», «Чи наявний у дисертації академічний плагіат у формі перекладу тексту джерела з іноземної мови без здійснення посилання?» [9]. Зазначений механізм має надати змогу підвищити якість виконуваних у ЗВО наукових робіт, унеможливити наявність не лише академічного плагіату в дисертаціях, але й

випадків фабрикації та фальсифікації, що не можна встановити за допомогою спеціального програмного забезпечення.

Висновки. Фабрикація та фальсифікація є небезпечними формами порушення академічної доброчесності, що зменшують цінність наукової й освітньої діяльності, продукують зниження довіри до дослідницької роботи. Фабрикація та фальсифікація характеризуються складністю їхнього виявлення та доведення. Визначення фабрикації та фальсифікації, наявні в Законі України «Про освіту», не чіткі, розпливчасті, що створює перепони для виявлення означених форм порушення академічної доброчесності та притягнення винних осіб до академічної відповідальності. Ми вважаємо, що наявні законодавчі дефініції фабрикації та фальсифікації мають бути вдосконалені та розширені, враховуючи їхній фактичний зміст. Пропонуємо розуміти під фабрикацією свідоме використання в наукових та/або навчальних роботах штучних фактів і відомостей, здійснення посилення на невідповідні та неактивні джерела інформації, зазначення в тексті дослідження неопублікованих та непідтверджених позицій, думок, ідей інших авторів. Фальсифікацію пропонуємо визначати як свідому заміну фактів і відомостей власного дослідження або дослідженнях інших науковців у власних наукових та/або навчальних роботах, викривлення процесу дослідження та його апробації, приховування результатів дослідження, викривлення тексту джерела інформації. Виявлення фабрикації та фальсифікації, зокрема в наукових дослідженнях, має ґрунтуватися на унормованій процедурі фахового дослідження експертами за напрямом наукової роботи. Пропонуємо закріпити в Постанові Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167 «Про присудження ступеня доктора філософії» після проходження перевірки тексту дисертації на наявність академічного плагіату за допомогою програмного забезпечення обов'язкову процедуру експертного оцінювання тексту дисертації на наявність порушень академічної доброчесності, зокрема фабрикації та фальсифікації з винесенням відповідного висновку, який долучається до дисертації та без якого неможливо провести захист дисертації у спеціалізованій вченій раді закладу вищої освіти.

Література

1. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38–39, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 25.06.2021);
2. Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти: Лист Міністерства освіти і науки України від 23.10.2018 № 1/9-650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18#Text> (дата звернення: 25.06.2021);
3. Academic Integrity: Fabrication. URL: <https://libguides.northcentral.edu/c.php?g=533978&p=3654433> (дата звернення: 25.06.2021);
4. Philip A. Pecorino Ph. Academic Integrity. Forms of academic integrity violations. URL: <https://www.qcc.cuny.edu/socialsciences/ppecorino/Academic-Integrity-Violations.html> (дата звернення: 25.06.2021);
5. Zietman A. Falsification, Fabri-

cation, and Plagiarism: The Unholy Trinity of Scientific Writing. URL: <https://www.redjournal.org/article/S0360-3016%2813%2902813-7/fulltext> (дата звернення: 25.06.2021); **6.** Новіков Д.О. Цивілістичний характер змін у Кодексі Законів про працю України, пов'язаних із впровадженням правового регулювання дистанційної роботи. Науковий електронний юридичний журнал. Вип. 4. 2020. С. 100–103. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/25.pdf (дата звернення: 25.06.2021); **7.** Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 40–44, ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 25.06.2021); **8.** Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-ХІІ. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 13. ст. 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 25.06.2021); **9.** Про затвердження Інструкції про порядок перевірки дисертацій аспірантів і докторантів на наявність академічного плагіату: Наказ ректора ХНПУ імені Г.С. Сковороди № 49-од від 26.02.2021. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Normal_dokum/nakazy/2021/nakaz_instrucziya.pdf (дата звернення: 25.06.2021).